

Antal Éva

A retor(et)ikus Nietzsche – de Man allegorikus Nietzsche-olvasata

Az iróniáról, pontosabban az iróniafogalom körül kialakult filozófiai és értelmezésbeli (szókratészi, kierkegaard-i, koraromantikus, modern és posztmodern) vitákról szóló doktori értekezésem eredményének az ‘ironikus olvasatokat’ lehetővé tevő tropologikus vagy retorikai olvasásmód kidolgozását tartom. Bár olvasásmódom sokat köszönhet Paul de Man allegorikus olvasatainak, és azokhoz hasonlóan a szövegek retorikai elemeire figyel, mindvégig a szöveg nyelvének (a nyelv) ironikusságát tartja szem előtt. Így mostani szövegem felütésében kijelenthetem, hogy több év kemény munkájával sikerült az irónia tanulmányozásától az allegória és a retorizáltság problematikája felé elmozdulnom, amely elmozdulás akár újabb ironikus gesztus is lehet részemről – vagy éppen (az irónia) részéről.

Az angolszász dekonstruktív értelmezésekben a retorika a trópusok és alakzatok, vagyis a nyelv, a szöveg figuralitásának vizsgálatát jelenti, ugyanakkor nem iktatható ki az eredeti ékesszóló, meggyőző értelem sem – pontosan, mint ebben a mondatban. De Man „szemiológiai enigmának” nevezi például a retorikai kérdést, ahol a kérdés nem attól válik retorikaivá, hogy a szó szerinti jelentés mellett valamiféle figurális jelentést mutatna fel, hanem, hogy grammatikai és nyelvi eszközökkel képtelenség eldönteni, hogy a két – akár egymásnak ellentmondó – jelentés közül melyik az uralkodó. Idézve a *Szemiológia és retorika* tanulmány elhíresült mondatát: „A retorika radikálisan felfüggeszti a logikát és referenciális eltévelyedés (*referential aberration*) szédítő (*vertiginous*) lehetőségeit nyitja meg” – majd hozzáteszi, hogy „habozás nélkül az irodalommal azonosítaná[m] a nyelv retorikai, figurális potenciálját.”¹

Az olvasás allegóriái című tanulmánykötetben a szövegértelmezés retorizáltságának árnyaltabb képét kapjuk, pontosabban ahogy azt annak alcíme is mutatja de Man a ‘figurális nyelv’ problémáival foglalkozik

¹ Paul de Man: *Szemiológia és retorika*. In: Uő.: *Az olvasás allegóriái*. (Ford. Fogarasi György.) Ictus, Szeged, 1999. 23. Illetve angolul: Paul de Man: *Allegories of Reading*. Yale UP, New Haven, 1979. 10. o. Továbbiakban AR.

Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben. De Man szerint „a minden szövegre érvényes paradigma egy alakzatból (vagy alakzatok rendszeréből) és annak dekonstrukciójából áll. Mivel azonban ez a modell nem zárható le (*closed off*) egy végső olvasattal, maga is létrehoz egy szupplementáris figurális rátétet vagy ráakódást [szuperpozíciót] (*supplementary figural superposition*), amely az előző narráció olvashatatlanságát beszéli el. Megkülönböztetve az alakzatok, s végső soron mindig egy metafora köré összpontosuló elsődleges dekonstruktív narratíváktól, az ilyen másodfokú (vagy harmadfokú) narratívákat allegóriáknak nevezhetjük.”² Szövegem címének ‘retor(et)ikus’ szójátéka az elhíresült allegóriafogalom folytatásához kapcsolódik, ahol de Man kijelenti, hogy „[a]z allegóriák mindig etikai jellegűek”³. Ám ez az etikai jelleg nem a hagyományos értelemben vett kategória – például nincs köze a szubjektum akaratahoz vagy a szubjektumok közötti viszonyhoz; az olvasás etikai kategóriája nem szubjektív, hanem nyelvi, és továbbra is imperatívnak tekintett. Az etikai jelzővel de Man a megértés vagyis az ‘igazi’ olvasás szükségszerűségét fejezi ki, tehát az allegorikus retorikai olvasatok *már mindig* etikai jellegűek.

Természetesen nem esetleges az ‘allegorizált’ szövegek kiválasztása, hiszen mintegy allegóriaként olvasva az egész kötetet, a szerző maga a retorikus olvasatok, a retorika eredetét véli megtalálni az általa elemzett – olvasott – szövegekben. De Man nem csak elszórt megjegyzésekben utal Nietzsche retorikatörténeti jelentőségére, hanem a kötet *Retorika* elnevezésű részében egy-egy irodalmi – a rilkei *Trópusok* és a prousti *Olvasás* fejezet – mellett három tanulmány is Nietzsche retorikáját tematizálja. Az első a

² Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, 277. o. Illetve AR, 205. o. Az allegóriákról az is kiderül, hogy mivel „metaforák allegóriái ... mindig az olvasás [az olvasás *par excellence*] lehetetlenségének allegóriái”. Uo. Bár az idézett szövegrészlet az olvasás allegoricitását hangsúlyozza, az egymásra rétegződő olvasáskísérleteket a nyelv alapvető ironikussága adja. Míg az olvasás trópusa az allegória, az irónia a trópusok trópusa lesz, mely – idézem *Az olvasás allegóriái* zárlatát – „nem trópus többé, hanem minden tropologikus megismerés dekonstruktív allegóriájának szétbomlása, azaz más szóval, a megértés szisztematikus szétbomlása. Mint ilyen, az irónia korántsem zárja le a tropologikus rendszert, hanem éppenséggel kikényszeríti e rendszer eltévelyedésének (*aberration*) ismétlődését” (403–404 o., AR 301 o.). Szövegértésünkben az irónia a retorikus spirális trópusaként elbizonytalanító (vagy éppen túlságosan is megerősítő) mozzanataival a retorika szédületét, a „jelentésétől mindinkább elszakadó nyelvi jel szűkülő örvényét (*narrowing spiral*)” mutatja. L. még Paul de Man: *A temporalitás retorikája*. (Ford. Beck András.) In *Az irodalom elméletei I.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 51. o. Angolul *The Rhetoric of Temporality*. In *Blindness and Insight*. Routledge, London, 1993. 222. o.

³ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, 278. o., AR, 206. o.

Genezis és genealógia tanulmány *A tragédia születése* dekonstruktív allegóriáját nyújtja, míg a harmadik, *A meggyőzés retorikája* című *A hatalom akarása* egy-egy passzusának elemzésével a nietzschei retorika dekonstruktív-performatív erejét prezentálja. Most a második szöveg, *A trópusok retorikája* Nietzsche-olvasát értelmezem, ahol de Man Nietzsche retorikaelméletéről szól.

Egy korábbi megjegyzés szerint Nietzsche azon túl, hogy Pierce-szel és Saussure-rel „lefektette a modern szemiológia filozófiai alapjait” filozófusként a „retorikai csábítások episztemológiai következményeivel” kellett hogy foglalkozzon.⁴ Bár nem beszélhetünk Nietzschénél kidolgozott retorikaelmétről, a Bázeli Egyetemen 1872–73 telén – mindösszesen két diáknak, egy germanistának és egy jogásznak – tartott előadássorozat jegyzetei egyértelműen retorikai kérdésekkel foglalkoznak. A jegyzetekből az is nyilvánvaló, hogy Nietzsche főként korabeli kézikönyvekre – Volkmann és Gerber munkáira⁵ – támaszkodott. Ám a korábban már idézett de Man-i észrevétellel mintegy összhangban Nietzsche saját elméleti retorikájában a hangsúlyt az ékesszólás és a meggyőzés formáinak és technikáinak osztályozásáról a retorikai alakzatok (főként a metafora, metonímia és a szinekdoché) vizsgálatára helyezi. Ezen túlmenően Nietzsche a trópusokat nem retorikai, „nem származékos, marginális vagy aberráns” formaként, hanem nyelvi jellemzőként fogja fel. Hosszabban idézném a de Man szerint is kulcsfontosságú szöveghelyet:

[...] *a retorika a nyelvben rejlő művészi eszközök továbbfejlesztése az értelem napvilágánál. Egyáltalán nem létezik a nyelv nem-retorikus „természetessége”, amelyre apellálhatnánk: a nyelv maga szintisztán retorikai fogások eredménye. ... A nyelvképző ember nem dolgokat vagy folyamatokat fog fel, hanem *ingereket*: nem érzéseket ad vissza, hanem csak az érzések leképezéseit. ... a nyelv retorika, mert csak egy $\delta\omicron\zeta\alpha$ -t, és nem $\epsilon\pi\sigma\tau\eta\mu\eta$ -t akar közvetíteni.*⁶

⁴ Paul de Man: Szemiológia és retorika. 29. o.

⁵ Paul de Man–Richard Volkmann: *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht* (1872) és Gustav Gerber: *Die Sprache als Kunst* (1872) munkáit említi, valamint kiemeli Gerber koraromantikus elődeit, Friedrich Schlegelt és Jean Paul Richtert. Vö. de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*. In *Az olvasás allegóriái*, 144–146. o.

⁶ Paul de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*. 146. o. Illetve Friedrich Nietzsche: *Retorika*. (Ford. Farkas Zsolt.) In *Az irodalom elméletei IV*. Jelenkor, Pécs, 1997. 21–22. o. Kiemelések az eredetiben, azaz Nietzsche szövegében.

Az idézet folytatásával de Man adós marad, pedig igen fontos az a kijelentés, melyben de Man kedvelt figurái, a *trópusok* nem valódi megjelölésként mint „a retorika legfontosabb művészi eszközei” neveződnek meg. Nietzsche már itt kijelenti, hogy „önmagában és kezdettől fogva, a jelentésére vonatkozóan azonban minden szó trópus”.⁷

A tanulmány másik felében de Man a *Philosophenbuch* egyik írását, az 1873-as *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* (*Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*) esszét mutatja be, azt állítva, hogy a szöveg egyaránt olvasható a figurális nyelv, vagyis az irodalom elleni támadásként, illetve annak védelmezéseként. De Man felvetését elfogadva a ‘retorikai’ kérdés adja magát: vajon a nyelv retoricitásának tudatosításával megmenekülhetünk a retorika csapdájától? A továbbiakban a Nietzsche-szöveg gondolatmenetének metaforikájára figyelve, megpróbálok válaszolni a feltett kérdésre, vagy inkább csak megkísérlem körüljárni a kérdésfeltevés jogosságát – igazságát vagy éppen (figurális) hazugságát.

A szöveg felütésében az emberi intellektusról és tulajdonképpen annak megismerésmeséjéről olvashatunk. A szemtelenül eredeti kezdőmondatot idézve: „A számtalan villódzó naprendszerbe szétporciózott Világmindenség egyik félreeső szegletében volt egyszer egy égitest, amelyen bizonyos okos állatok kitalálták a megismerést”.⁸ A kezdőmondatnál Nietzsche hamis önhittségünket provokálja és ostromozza, például egyáltalán *nem vagyok meggyőződve* arról, hogy a szúnyog ugyanígy saját kitüntettségének tudatában „pátosszal úszik a levegőben, s [az emberhez hasonlóan] önmagát véli e világ repülő középpontjának”. (Uo.) Ám ezzel az elképzeléssel illetve annak megkérdőjelezésével beléptem a Nietzsche-mese világába, mintegy cinkosa lettem ennek a csábító kitalációnak. A mese szerint ugyanis a többi élőlényhez viszonyítva az intellektus önfenntartó eszköze az önalcázás és az önáltatás; az ember az önelváltoztatás művészetének mestere. Ebbe a kontextusba illeszkedik – vagy inkább belehasít – a filozófus kérdése: „Honnan tehát, ilyen körülmények közepette, honnan a csudából az igazságra törekvő ösztön?!”.⁹ Magyarozatképpen a nyájösztön és az igazságösztön összekapcsolásáról olvashatunk, ahol a csoport összetartásának igénye mintegy szükségszerűen életre hívja a konvencionális jelölések, illetve maga az „igazság” – az idézőjelbe tett igazság – igényét. Ám a kötelezően érvényes jelölések meghamisításával újfajta csalás, a kártékony hazugság válik lehetővé, amikor a hazug ember „a nevek önhatalmú fölcserélése, sőt

⁷ Friedrich Nietzsche: *Retorika*, 22. o.

⁸ Friedrich Nietzsche: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. (Ford. Tatár Sándor.) In *Athenaeum* 1992/3. 3. o.

⁹ I. m. 4. o.

jelentésük visszájára fordítása által kijátssza a szilárd konvenciókat”.¹⁰ Tehát az emberi intellektus alaphelyzetének önámító, ‘kellemes’ hazugságával szemben itt már megjelenik az ártalmas hazugság.

Az esszé újabb (retorikai) kérdéssel hozakodik elő: hogyan állunk a szavakkal? Vegyük például a fentebb már említett idézőjeles „igazság” szót, illetve a mese kezdetét: „Ha nem akarják [ti. mi emberek] beérni a tautológiák formájában adott igazsággal, tehát üres burkokkal, akkor örökké illúziókat fognak beváltani igazságokra”. (Uo.) Vagyis a szavak alkotásánál nem lehet az adekváció, az igazság a mérvadó, mivel szavaink ingerek képpé alakított, majd hangokká átfordított metaforái (vö. átvitel, *metaferein*, μεταφερειν). Sőt, a fogalmak keletkezése sem jelent mást, mint a szavakká alakult metaforák megkövülését, „a nem-azonos azonossá-tételét”, hiszen – ahogy Nietzsche *fogalmaz* – „az individuálisnak és valóságosnak az elhanyagolása révén jutunk fogalmainkhoz”. Ezek után a rendkívül hatásos ‘retorikus’ kérdésre jön a verdiktszerű meghatározás:

Mi is tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át meg átrendeződő serege, azaz röviden: emberi viszonylatok összessége, melyeket valaha poetikusan és retorikusan felfokoztak, felékesítettek és átvitt értelemmel ruháztak föl, s amelyek utóbb a hosszú használat folytán szilárdnak, kanonikusnak és kötelezőnek tünnek föl egy-egy nép előtt: az igazságok illúziók, amelyekről *elfelejtettük*, hogy illúziók, metaforák, amelyek megkopván elveszítették érzéki erejüket, képüket vesztett pénzérmék, amelyek immár egyszerű fémek csupán, s nem csengő pénzdarabok.¹¹

A figurálisan túlterhelt mondat két mozzanatára hívnám fel a figyelmet: saját figuralitására, valamint a metaforaalkotás folyamatának leírására, ahol a retorikus névadást vagy névvel díszítést a kanonizáció követi, melynek során elfelejtődik maga a retorikus mozzanat. A fentebbi mondatban éppen a nietzschei retorikus kérdés mintegy visszájára fordítja a folyamatot, arra emlékeztetve, hogy a retorikus mozzanat felejtésével az igazság képtelen, hallgatag és fényüket vesztett metaforái megkopott aprópénzként – ‘koppannak’.

A fogalmak megkövült metaforák, vagy, ahogy Nietzsche egy másik metaforával megnevezi őket „*metafora-maradványok*” (uo.), és a fogalmak tudományos vagy éppen filozófiai rendszere piramisformát, római kolumbáriumot, vagy éppen katedrális (esetleg pókhálót) formáz, hogy

¹⁰ I. m. 5. o.

¹¹ I. m. 7. o. Kiemelés tőlem.

csak párat idézzek Nietzsche trópusaiból. Ennek megfelelően a gondosan megtervezett alakzatok vagy szerkezetek építőzsenit feltételeznek, aki pókmódra önmagából alkotva meg fogalmait, ingatag alapokra épít. Az igazság és az igaz megismerés illúziójának elismeréséhez szükséges a retorizáltság feledése:

Csak ama primitív metaforavilágról való *megfeledkezés* révén, csak az emberi fantázia öseregéből forrongó folyamként feltörő eredendő képáradat megmerevedése és megkövülése, csak ama kikezdhetetlen hit által, mely szerint *ez* a Nap, *ez* az ablak, *ez* az asztal magábanvaló igazság [Wahrheit an sich], vagyis röviden csak az önmagáról, mint szubjektumról, mégpedig mint *művészi módon alkotó* szubjektumról való *elfeledkezésnek* köszönhetően élhet az ember valamelyes nyugalomban, biztonságérzetben és következetességgel; amint egy pillanatra kiszabadulhatna e hiedelem börtönfalai közül, rögvest odalenne az »öntudata«.¹²

A művészi metaforaalkotás színrelépésével a tanulmány második részében Nietzsche új szereplőt léptet fel: az értelem embere mellett megjelenik az intuíció embere, a művész. A művész, aki, mivel ki akar törni a fogalmak börtönéből, összezavarja az osztályozás szigorú rendjét, és csábító álmoképek metaforáit alkotja. De Man a szöveg azon részét emeli ki, ahol a művész a maga alkotta látszatvilágban szabadon ünnepli metaforaalkotó képességét. Az irodalom és a mítosz az a terület, ahol az intellektus, az emberi képzelet a maga ura, és „mindarra, amit most tesz, az elváltoz(tat)ás jellemző, amiképpen korábbi cselekvésére az eltorzulás nyomta rá bélyegét”.¹³ Érdekes módon én a passzus második részét tartom hangsúlyosabbnak; idézem: „A fogalmaknak amaz irtatlan gerendázata és pallózata, amelybe kapaszkodva az oltalomra szoruló ember átmenti magát az életen, a felszabadult intellektus számára csupán állványzat és tornaszer legvakmerőbb mutatványaihoz; s halomra dönti, feldúlja, *ironikusan* ismét összerakja, összepárosítva legidegenebb, és szétválasztva legrokonabb elemeit, úgy ezzel azt juttatja kifejezésre, hogy nincs szüksége a gyámoltalanság ezen mankóira, azaz nem a fogalmak, hanem az intuíciók vezetésére bízta magát”.¹⁴

¹² I. m. 10. o. A két *feledésre* emlékeztető kiemelés a sajátom, a többit lásd az eredetiben. Valamint örömmel hívnám fel a figyelmet, hogy hasonlóan a korábban már idézett „igazság” szóhoz, itt Nietzsche az öntudat szót teszi idézőjelbe.

¹³ I. m. 13. o. Ugyanezen bekezdésből de Man csak az általam idézett mondatokat hagyja ki. Vö. de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*, 157. o. Illetve AR, 114. o.

¹⁴ I. m. 13–14. o. A mondat remélhetőleg nem egy szerencsétlenül járt légtornász-filozófus történetét meséli el, aki ugyan képes volt megválni a fogalom-

Az intuíció embere szétszed, összerak, miközben élvezi erejét és korlátait. Lételeme az elváltoztatás és a csalás – a hazugság. Vagyis Nietzsche fejére olvasva a szöveg rendszerező és szabadon szárnyaló légtornász-metáforáit, a retorikus kérdés ismét csak adja magát: itt most egy filozófus művész(kén)t játszik vagy egy művész filozofál? Nietzsche egymás ellen lépteti fel a két karaktert, és bár mindkettő uralkodni vágyik az életen, öszszevetésük igen tanulságos. Míg az intuíció embere életét látszattá változtatva, látványosabban képes örülni és szenvedni, valamint jókedvében alakoskodik, addig a sztoikus intellektus megfontoltan él, csendben és érzelmentesen tűr, illetve az igazság védelmében ‘csal’. Úgy tűnik, hogy a művész megismétli hibáit, míg a filozófus mintha tanulna hibáiból. Am, ahogy a nietzschei záró megjegyzésből kiderül, furcsa módon az értelem embere is alakoskodik, maszkot visel és köpönyeget forgat:

Ő, [ti. az értelem embere] aki máskor az őszinteséget és az igazságot szomjúhozza, a megcsalás és a reátörő váratlan eseményekkel szembeni védelmet keresi, éppen ilyenkor, a szerencsétlenség közepette, hajtja végre az önelváltoztatás bravúráját (amiként az intuíció embere boldogságában teszi ezt); arca nem élő, érzelmeiről valló emberarc, hanem mintegy a vonások méltóságteljes kiegyensúlyozottságát mutató *maszk*, nem kiabál fájdalomában, s még csak a hangja sem változik el – ha egy igazi viharfelhő zápora zúdul rá, köpönyébe burkolózik, s megfontolt léptekkel áll odébb.¹⁵

De Man felhívja a figyelmet a szöveg egészének figurális nyelvére, ironikus hangvételre, valamint komolytalanságára. A szöveg egy alakzat történetét meséli el, hiszen az igazság metafora allegóriáját olvashatjuk; pontosabban a narráció az igazság és a hazugság látszólagos ellentéte között oscillál. „Ezt a retorikai működésmódot – jelenti ki de Man – *ironikus allegóriának (ironic allegory)* nevezhetnénk, de csak ha az »iróniát« [idézőjelben! AÉ] inkább a Friedrich Schlegel-i, mint a Thomas Mann-i értelemben gondoljuk el.”¹⁶ A retorikajegyzetek kapcsán már utaltam a gerberi lehetséges koraromantikus kapcsolódásokra, ezen a ponton pedig eszünkbe juthat a de Man által előszeretettel idézett koraromantikus Friedrich Schlegel azon észrevétele az *Athenaeum* 116-os töredékében, miszerint a romantikus poé-

gerendáktól, de végül – vagy legjobb esetben – mégiscsak újabb fogalom-mankókra szorult rosszul sikerült röptét követően. (Ironikus kiemelés tőlem.)

¹⁵ I. m. 15. o. Kiemelések tőlem.

¹⁶ Paul de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*, 159. o. Angolul AR, 116. o. Kiemelés tőlem.

zis „leginkább képes arra, hogy az ábrázolt és az ábrázoló között ... a poétai reflexió szárnyain középütt lebegjen, ezt a reflexiót újra és újra hatványozza, s akárha tükrök végtelen során, megsokszorozza”.¹⁷ Itt egyértelműen megidéződik a schlegeli költői alkotófolyamat reflexív önpusztítás és önteremtés repetíciójának végtelensége.

Ezúttal a schlegeli párhuzam (végtelen) tükrének felvillantását követően de Man egyik kedvelt metaforáján keresztül térnek vissza a Nietzsche-szöveg zárlatához. „A szöveg bölcsessége önromboló – írja de Man –, ez az önrombolás azonban vég nélkül áthelyeződik az egymást követő retorikai megfordítások során, melyek – ugyanazon alakzat (*figure*) vég nélküli ismétlésével – az önrombolást az igazság és az igazság halála között tartják felfüggesztve.”¹⁸ A *kiaszmus* az a retorikai alakzat, mely kifejezi a művészi (schlegeli, nietzschei és de Man-i) önpusztítás és önteremtés egymásba átfordulásait. A Nietzsche-szövegben a metaforaalkotás elfelejtődik, majd emlékeztetnek minket a felejtésre, mely újra feledésbe merül, aztán erre emlékeztetnek minket ‘a végtelenségig’. Az ironikus allegóriában az allegorikus (diakrón) narratíva felejtését ‘átfordítja’ a (szinkrón) irónia – akár a korábbi emlékezések ironikus átfordítására emlékez(tet)ve. Következésképpen itt nem tautológiáról és egyszeri oda-vissza működő átfordításról van szó, hanem a két alakzat kiasztikus viszonyulásainak végtelenítéséről. Mivel mindkét trópus átfordító tükörként funkcionál, egymás ellen kijátszva¹⁹, egymással szembefordítva a két tükör egymást tükrözi *ad infinitum*.

De Man szerint Nietzsche látszólag ugyan a retorika ellen lép fel, ám szövege figurális, vagyis retorikus, irodalmi szöveg; mintegy „felismeri és megerősíti az irodalom igazságértékét, még ha az negatív is.”²⁰ A nietzschei maszk a filozófus-művészé, aki nem csupán metaforaalkotó, hanem kiasz-

¹⁷ August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*. (Ford. Bendl Júlia és Tandori Dezső.) Gondolat, Budapest, 1980. 281. o. L. még erről tanulmányom *A romantikus ironológiáról* in *Gond*, 2001/27–28. 116–133. o.

¹⁸ Paul de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*, 159. o. Angolul AR, 115. o.

¹⁹ *A temporalitás retorikájában* de Man utal ‘az egymás elleni kijátszás’ lehetőségére, ám nem veszi észre a kifejezésben rejlő lehetőségeket, mivel ekkor még inkább a két alakzat hierarchiája foglalkoztatja: „Késztetést érzünk arra, hogy egymás ellen játsszuk ki őket (*to play them off against each other*), és értékítéletet alkossunk róluk, mintha egyikük lényegét tekintve magasabbrendű volna, mint a másik. Említettük annak kísértését, hogy az allegorikus írókat az ironikus írókét meghaladó bölcsességgel ruházzuk fel; ugyanilyen csábító lehetőség az is, hogy az ironikust felvilágosodottabbnak lássuk, mint naivnak bélyegzett ellenlábását, az allegorikust. Mindkét megközelítés elhibázott.” (57. o.) Angolul Uő.: *The Rhetoric of Temporality*. In *Blindness and Insight*, 226. o. Kiemelés tőlem.

²⁰ Paul de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*. 156. o. Angolul AR, 113. o.

tikus ‘felforgató’ tevékenységeknek köszönhetően illúzió-fosztóképzőként működik. A szöveg megválaszolt retorikus kérdései, metaforikus átfordításai valamint az igaz hamisba fordítása, illetve a hamis igazságának állítása mind-mind a légtornász-filozófus szaltó mortáléi. A szövegben de Man konklúziója szerint „[a] filozófiáról kiderül tehát, hogy nem más, mint vég nélküli reflexió saját irodalom általi leromboltatására” – az eredetiben: „[p]hilosophy turns out to be an endless reflection on its own destruction *at the hands of literature*”²¹. Az angol mondatban ezt a destrukciót az irodalom *figurája* ‘saját kezüleg végzi’, így végkövetkeztetésünk a szöveg igazságáról ugyan mi más lehetne, mint egy újabb alakzat. Ám *ne felejtjük el* észrevenni az idézett mondat végtelen reflexivitását (vö. *endless reflection*), hiszen a filozófiai diskurzus – jelen esetben az igazság fogalmáról szóló provokatív ironikus ‘irodalmi’ beszéd – vég nélkül saját metaforikusságára reflektál.

Szövegem zárlatában *fel kell idéznem* a bevezető allegóriafogalmát, pontosabban annak ‘etikusságát’. Míg de Man elszórt megjegyzései és saját olvasatai prezentálják az allegóriák etikai jellegét, a másik yale-i dekonstruktor, Joseph Hillis Miller ‘olvasásetika’ (*ethics of reading*) kidolgozására tesz kísérletet. Miller elfogadja az allegorikus olvasás eticitását (*ethicity*), és főként a szükségszerűség kifejezésbe kapaszkodva megpróbálja azt valamiképpen az etikai imperatívuszhoz kapcsolni: „élni annyit tesz, mint olvasni, vagy inkább újra meg újra elkövetni az olvasás kudarcát, mely az ember sorsa ... tulajdonképpen minden olvasás etikai, abban az értelemben, hogy kérlelhetetlen szükségszerűség folytán, kategorikus követelés válaszként *meg kell történnie*”.²² Ennek megfelelően a Nietzsche-szöveg az „igazság” metafora köré szerveződve a nyelv ‘hazugságának’, retoricitásának vagy *alakoskodásának* allegóriája (és önallegória)²³ lesz, míg az alle-

²¹ I. m. 158. o. AR, 115. o. Az angol kifejezés – *at the hands of literature* – arra is utal, hogy a filozófia mintegy elszenvedti az irodalom általi erőszaktételt.

²² Joseph Hillis Miller: *The Ethics of Reading*. Columbia UP, New York, 1987. 59. o. Kiemelés az eredetiben. A idézet egy de Man-i gondolat értelmezése: „egy szöveg olvasásakor, ami szükségszerűen megtörténik, az a megértés ..., mely elsődlegesen episztemológiai esemény, nem pedig etikai vagy esztétikai érvényű”. Idézve Uo. 51–52. o.

²³ Tanulmányának zárlatában de Man kulcsfontosságúnak tekinti a szöveget, amely rámutat, hogy Nietzsche egész életműve „a hamistól az igazhoz, a vakságtól a meglátáshoz vezető narratíva marad”. (Paul de Man: *A trópusok retorikája (Nietzsche)*, 160. o.) A szövegbeli végtelen kiasztikus átfordulások felismerésével összhangban de Man javasolja, hogy allegorikusan olvassuk az ironikus aforizmagyűjteményeket (*A vidám tudomány, A hatalom akarása*) és ironikusan az allegorikus műveket (*Így szólott Zarathustra, A morál genealógiája, A tragédia születése*). A nagyívű terv azonban inkább csak ötlet marad, illetve *A tragédia*

gória eticitása – a moralitáson túljutva ám az eticitáson innen maradva – ennek felismerését jelenti. Retor(et)ikus ‘jó’ olvasatban ez az újabb ‘hazug’ trópus lesz a szöveg, az irodalom és a filozófia igazsága.

születésének retor(et)ikus olvasatát vázolja fel a *Genezis és geneológia* című tanulmány. Ám ez már egy újabb szöveg témája lehet.